

сп. "Философска мисъл"

кн. 12

1991.

Редактор:

Коректор:

Отг. секретар:

Гл. редактор:

ЯВОР ГЪРДЕВ

ТЕОЦЕНТРИЗЪМ И ЕГОЦЕНТРИЗЪМ

"Сред облаците виждам дъга. Някой друг, който гледа под друг ъгъл, не вижда нищо."

Д. Дидро

В очите на неизкушения тази мисъл, или по-скоро елементарно логическо заключение, не би изглеждала дотам прозорлива и на-ходчива. Още повече, откъсването ѝ от определен контекст би могло да озадачи разсъждаващия над нея и да го накара да се пита към коя област на знанието се отнася тя. Е, позволявам си да се усъмня, че Дидро с този си логически извод е дал кой знае какъв принос в развитието на метеорологията, оптиката или физиката въобще, които по негово време вече отдавна използват в практиката си аксиоматичното правило, че със смяната на гледната точка се променя и изгледът на самия наблюдаван обект. Но въпреки че така ни се струва на пръв поглед, Дидро не разглежда въпрос на естествените науки. Напротив, пробле-мът тук е културологичен и в някаква степен социологичен. Това изречение на френския философ не търси да открие приро-ден закон, а използва природния закон, за да фиксира една културна интуиция с огромно значение за просвещенската и пост-просвещенската епохи в европейското историческо развитие. В този смисъл изказването на Дидро не се нуждае от конкретен контекст, за да бъде разбрано, тъй като то има стойността на

сентенция, която би била валидна и понятна в случай, че бъде отнесена към обобщения контекст на културната ситуация от времето на Дидро. А тази ситуация е твърде интересна, тъй като е белязана от коренни промени в себеситуирането и себепреживяването на индивида, и най-вече в миросгледния му модел. И така, нека видим що за време е това.

Упадък на идеята за абсолютна гледна точка

През т.нар. епоха на Средновековието никому не би хрумнало да се позовава единствено на сетивата си, за да твърди, че нещо съществува или не. Просто "аз"ът и сетивата му не са способни, а освен това са и недостойни, да достигат до прозрения за естеството на нещата. В действие е теоцентрична културна интуиция, продукти на която са мисловните конструкции със строга и ненарушима вътрешна йерархия. Човекът не е ценен сам по себе си, той е ценен само в пълнокръвна връзка с Бога. Като осъществен човек преживява себе си онзи, който е резонатор на Божия *Λόγος*. Авторитетът на Бога е абсолютен, защото е максимално оценностен. Върху него са прехвърлени всички креативни функции. Валидно е схващането, че доброто и ценното у човека идват в него отгоре по вертикалата, а Божият промисъл направлява съдбата му. В тази ситуация, ако двама души гледат към облаците и единият от тях види дъга, а другият — не, няма да се намери човек, който да заяви, че причината за това е в ъгъла на наблюдение. Всички ще сметнат, че Бог е позволил на единия да види дъга, а на другия не я е показал. Проблемът ще се разреши съвсем лесно, при това без у когото и да било да остане впечатление, че това е парадокс. Във философията и въобще в науката от тази епоха действа принципа за гравитиране към абсолютната гледна точка —

Бога, напълно в духа на теоцентричния мирогледен модел. Стремещт на учения е да постави себе си в максимална близост до Бога /т.е. до абсолютната гледна точка/, който е концентрация и извор на смисли. Смята се, че, гледайки от тази позиция, ученият е най-близо до истината за света, а умозаклученията му автоматично стават общовалидни и несъмнени. В този дух е и твърдението, че науката е продукт на разсъдък, подчинен на метафизичната връзка с абсолюта. През призмата на подобен мироглед нищо на този свят не би било възможно без смислоизлъчващата и смислозадаваща същност на Бога. Затова е налице стремещт всички явления да се обективират и свеждат към абсолютната гледна точка.

Първият силен удар върху теоцентризма нанася Декарт. Радикалната смяна на "Credo, ergo sum" с "Cogito, ergo sum" поставя началото на егоцентричната културна интуиция в развитието на новата европейска цивилизация. Рационализмът действително размества пластове в културното пространство, тъй като постепенно ценностите, прехвърлени върху абсолютния авторитет, се свалят върху индивида, което пък стимулира появата на новата идея за личността.

Позицията на "различния ъгъл" и новото понятие за личността

Като че ли личността е възможна единствено тогава, когато се приеме, че човекът има свой собствен $\nu\tilde{\omega}\tilde{\omega}$, а не е само съд, рецептор или резонатор на божествения $\nu\tilde{\omega}\tilde{\omega}$. Само след приемането на такова условие бихме могли да наблюдаваме израстване на индивида в личност. Единствено усещайки се самоценен, човекът би могъл да преодолее гравитацията към гледната точка на абсолюта. Чрез дъгата и двамата души, които наблюдават облаците, Дидро е предусетил, че цивилизацията

се връща към плуралистичния миросгледен модел, в чиято основа е поставена вариативността на гледната точка – начало на всеки субективизъм. Дидро не твърди, че сред облаците има дъга, защото за него не това е важното. Той се опитва да покаже, че съществуването на дъгата зависи от това с какви очи и под какъв ъгъл тя е гледана, и че определяща е гледната точка. Впрочем, за онзи, който не вижда дъгата, тя не съществува, но това не поставя гледната точка на един от двамата в привилегирована позиция спрямо другата. В това се състои и европейската плуралистична културна идея. Приема се съществуването на множество гледни точки, на множество световъзприятия и множество воли, но се отрича правото на която и да било от тях да подчинява другите на себе си, т.е. да се стреми към собствено абсолютизиране /Дидро не твърди, че другият наблюдаващ е по-глупав от него понеже не вижда дъгата/, а също така се приема и естественото право на всеки да съобщава на другите какво вижда от своята точка, т.е. зачита му се правото на експлициране на миросгледа /Дидро не заявява никакво намерение да запуши устата на онзи, който не вижда дъгата само и единствено заради това, че не я вижда/.

Последният немаловажен компонент в европейската идея е правото на рефлексия в социалното пространство, т.е. мисълта на личността, поставила се в определена миросгледна точка, може да рефлексира в социалното пространство и да му влияе.

Правото на експлициране на собствената позиция е отричане на цензурата. Цензорът по идея би трябвало да охранява абсолюта от уронване на авторитета му, т.е. да не допуска алтернативен поглед върху нещата. Цензорът е страж на йерархичните стълбици и има за цел да приравнява гледните точки към една, а в конкретния случай – да убеди невидящия дъгата, че я виж-

да, или пък виждащия — че не я вижда — в зависимост от това кое е по-изгодно на властта в момента. Цензорът е служител на тези, които смятат властта за естествена даденост и затова носи съзнанието, че брани земните проекции на небесната власт, т.е. пак абсолютния авторитет. Поради това Дидро не обича цензорите и цензорите не обичат Дидро.

На базата на новото оценностяване на индивида се развива и идеята за личност, благоприятствана от егоцентричната културна интуиция. С оформянето на личността започват нейните полемики и конфликти със социума, които се съпровождат от доста по-късните процеси на отчуждение, което през XX век придобива почти патологични измерения и става основен екзистенциален проблем. Акцентът, който поставя плуралистичния мировиден модел върху личността в продължение на няколко века, изостря кризата в отношенията индивид — общество, крайно емоционален израз на която е Сартровото възклицание: "L'enfer, c'est les autres.", което звучи в една от пиесите му. Освобождаване от това екзистенциално напрежение през XX век донасят идеологиите, които поставят в центъра на вниманието си масата и се опитват да сътворят универсални ценности. Но след неуспеха на тези опити — явно болестно състояние на европейския плуралистичен модел, отново изплува старата истина на Дидро, че двама души, гледащи от различни ъгли към едно и също нещо, го виждат различно. Това е може би главната и основополагаща идея на европеизма, идея, изключила изцяло принудата, идея — толкова различна от тиранията, колкото са различни монахините на Дени Дидро от невинната предварителна представа за тях, ширеща се сред лековерните.